

ISSN: 3060-4613

MAKTABGACHA
VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston
Milliy Pedagogika
Universiteti

No6(1)
2026

- 13.00.00 Pedagogika fanlari
- 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
- 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
- 13.00.03 Maxsus pedagogika
- 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
- 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
- 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
- 13.00.07 Ta'limda menejment
- 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
- 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
- 07.00.00 Tarix fanlari
- 19.00.00 Psixologiya fanlari
- 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
- 02.00.00 Kimyo fanlari
- 03.00.00 Biologiya fanlari
- 09.00.00 Falsafa fanlari
- 10.00.00 Filologiya fanlari
- 11.00.00 Geografiya fanlari

M

AKTABGACHA VA AKTAB TA'LIMI

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Elektron nashr. 284 sahifa,
1-iyun, 2026-yil.

BOSH MUHARRIR:

Karimova E'zoza Gapijranovna – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Shoumarov G'.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirg'izboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Sharipov Sh.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Shermuhhammadov B.Sh. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qo'ldoshev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozog'iston)
Rejep O'zyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Woogyu Cha – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Sh. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – “Yangi O'zbekiston” va “Pravda Vostoka” gazetalari tahririyati DM bosh muharriri, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan jurnalist, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
G'afurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Shomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Mirzayeva F. O. – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Nematov Sh.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Tillashayxova X.A. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Yuldasheva F.I. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Yuldasheva D.B. – filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Ashurov R. R. – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Panjiyev M. A. – Qashqadaryo viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bo'limining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor o'g'li – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Muassis: “Tadbirkor va ishbilarmon” MChJ

Hamkorlarimiz: O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:

Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Perschool and School Education of the Republic of Uzbekistan

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician

Shoumarov G. B. – Doctor of Psychological Sciences, Academician

Qirg'izboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor

Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Sharipov Sh.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Shermuhhammadov B.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Koldoshev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor

Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor

Ismagilova F.S. – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Russia)

Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)

Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)

Rejep O'zyurek – Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)

Wookyu Cha – President of the National University of Education, Korea (South Korea)

Polonnikov A.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)

Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor

Abdullayeva N. Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor

Doniyorov S. M. – Editor-in-Chief of the DM Editorial Office of the newspapers “Yangi O'zbekiston” and “Pravda Vostoka”, Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor

Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)

Shomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor

Mirzayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor

Jalilova S.X. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service

Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor

Nematov Sh.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)

Tillashayxova X.A. – Candidate of Psychological Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Yuldasheva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

Tangriyev A.T. – is a professor of Tashkent State University of Economics

Ashurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor

Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Preschool and School Education of the Kashkadarya Region

Khudaiberganov N. A. – Senior Researcher of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun

Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences

Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

“Maktabgacha va maktab ta'limi” jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni chop etish uchun milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan:

Pedagogika fanlari bo'yicha: OAK Kengashi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:

- Ekspert kengashi (29.10.2024-y., №10)
- Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari bo'yicha: Toshkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):

- Ekspert kengashi (25.05.2025-y., №10)
- Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

“Maktabgacha va maktab ta'limi”
jurnali

26.09.2023-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi Axborot
va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligi tomonidan **№C-5669363**
reyestr raqami tartibi bo'yicha
ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA

Milliy xarakter tushunchasining pedagogik va aksiologik talqini.....	10
Usmonova Muattar Bahadirjonovna	
Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zini o'zi anglashida muloqotning o'rni	14
Yaxshiboyeva Zuhra, Pardayeva Munisa	
Maktabgacha ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishning zamonaviy usullari	17
Dilsora Shodmonova	
Педагогические предпосылки развития билингвизма у детей в дошкольных образовательных учреждениях	24
Истамова Нигора Азимжановна	
Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida neyrogimnastika texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari.....	29
Saidova Nigora Olimovna, G'ulomova Shaxnoza Abdusalom qizi	
Jismoniy tarbiya va sport: iqtidorli yoshlarni tanlash, saralash va ularni maqsadli tayyorlashning zamonaviy yo'llari.....	32
Muxamedjanov Shovkat Muxrumovich	
Yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasida tarixiy xotira, milliy meros va qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari.....	36
Nomozov Muhammadyusuf Meyliqul o'g'li	
Sport tashkilotlarida rahbarlik qilish va boshqarish.....	40
Artikov Xayrulla Baxtiyarovich	
Formation and Development Stages of Terminology as a Scientific Discipline	44
Lola Mannobova	
Lexicographic Features of Onomastic Units in English and Uzbek Dictionaries	48
Berdiyeva Mashhura Tulqin qizi	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qobiliyat, qiziqish va o'rganish usullarini hisobga olgan pedagogik metodlar va dars rejaları	51
Abdullaeva Gulmira, Egamberganova Yorqinoy Ollobergan qizi	
Disputning ingliz romanlaridagi pragmatik va lingvokulturologik ko'rinishlari	55
Abdumalikova Diyoraxon Rafiqjon qizi	
O'yin texnologiyalarining aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni	59
Abdunazarov Abdumutal Olimovich	
Auditoriyada va auditoriyadan tashqari jarayonda talabalar ijtimoiylashuvini rivojlantirish mexanizmlari	64
Alimova Gulrux Farhod qizi	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda interaktiv o'yin texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari	70
Axtamova Mohinur O'tkir qizi	
Oilaviy zo'ravonlikka uchragan ayollarni qo'llab-quvvatlashda mahalla va ijtimoiy xizmatlarning o'rni	74
Dumarova Gulfira Kozimbekovna, To'liqinova Muxlisaxon Jamshid qizi	
O'zbek milliy romanchiligida tarixiy haqiqat va badiiy talqin (Xayriddin Sultonning "Yaldo kechasi" romani misolida)	78
G'aybulloyeva Parvina Samandar qizi	
Aqli zaif bolalarda kommunikativ faoliyatning ontogeneza shakllanishi	82
Hamraqulova Durdona Dilshod qizi	
Neuroeducation va Phygital Learning asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv faolligini rivojlantirish metodikasi	87
Hikmatova Yulduz Nuritdinovna	

Autizm spektri buzilgan bolalarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvining nazariy asoslari	91
<i>Shodmanxojiyeva Iroda Ne'matulla qizi</i>	
Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda o'yin texnikalarining roli	95
<i>Jamolova Farida Fatillo qizi</i>	
Ta'lim qardosh tillarga yo'naltirilgan mtt direktorining boshqaruv kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari (Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida)	98
<i>Jumagulova Gulziya Madiyarovna</i>	
Oliy ta'limda talabalarning raqamli taqdimot va ommaviy nutq ko'nikmalarini axborot texnologiyalari vositasida takomillashtirish	103
<i>Junaydullayev Oxunjon Kaxorjon o'g'li</i>	
Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'yin texnologiyalari orqali nutq malakalarini rivojlantirish	107
<i>Maqsuda Maxsudovna Murodova</i>	
O'zbek tilida "nur" so'zining ko'chma ma'nolari	113
<i>Maxbuba Axatova</i>	
Bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda raqamli texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari	116
<i>Misirova Nodira Tovbayevna, Nosirova Dilfuza Sa'dullayevna</i>	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tilida og'zaki nutqini shakllantirishdagi qiyinchiliklar	120
<i>Nabiyeva Xilola Abdulmuratovna</i>	
Maktabgacha yoshdagi bolalarning ma'naviy-ma'rifiy qiyofasini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari... ..	123
<i>Niyozova Maftuna Normaxmat qizi</i>	
Boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Tarbiya" fanini tabiiy fanlar bilan integratsiyalash asosida ekologik tafakkurni shakllantirish.....	126
<i>Norbo'tayeva Iroda Yunusovna</i>	
Suzish vositalari yordamida talabalarning qo'l va oyoq mushaklarini rivojlantirish metodikasi	130
<i>Nosirov Sardor To'lqinjon o'g'li</i>	
Bo'lajak pedagoglarning metakognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	134
<i>Nosirova Ra'no Xamidovna</i>	
Dual ta'limda oliy ta'lim va maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikning mazmuni.....	137
<i>Qoraboyeva Zohidaxon To'lanboyevna, Tursunbayeva Sevara Abdullo qizi</i>	
Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqida noverbal vositalarning roli.....	142
<i>Qurbanova Surayyo Tuynazar qizi, Maqsudboyeva Dilbar Olimjon qizi</i>	
Texnologiya fanini o'qitishda integrativ yondashuvning pedagogik zarurati va nazariy asoslari	146
<i>Qurbonmurotov Eldor Abdusaidovich</i>	
O'zbekistonning zamonaviy ta'lim muhitida o'zbek-rus bilingvizmi sharoitida o'quvchilar nutqining psixolingvistik xususiyatlari.....	149
<i>Qurdasheva Bonu Bexzod qizi</i>	
Xorij olimlari tadqiqotlarida prosotsial xulq-atvor namoyon bo'lishining o'rganilishi	153
<i>Rahimova Sarvinov Odilboy qizi</i>	
Musiqqa fanlarini o'qitishda inquire-based learning texnologiyasidan foydalanish metodlari.....	157
<i>Raximova Dilbar Rizakulovna</i>	
Maktab rahbarining qaror qabul qilish uslubi pedagogik jamoa ijtimoiy faolligini rivojlantirish omili sifatida..	161
<i>Raximova Maryam O'tkir qizi</i>	
Yosh sportchilarda yurak-qon tomir tizimining morfofunksional adaptatsiyasi va sportchi yuragi fenomeni..	173
<i>Alimova Nasiba Adxamovna</i>	
Mintaqaviy iqtisodiyotda turizm klasterlarini rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari.....	179
<i>Kurbonova Kamola Ilxomovna</i>	
Nutq madaniyati va notiqlik san'ati	183
<i>Mamadaliyeva Lola Shailyasovna</i>	
Molekulyar fizikada klasster yondashuvi asosida masalalar yechish samaradorligini oshirish	188
<i>Mirzamuratov Baxodir Fayzullayevich</i>	
Oliy o'quv yurtlari, sport tashkilotlari va sport marketingi tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikning zarurati.....	192
<i>Samatov Javlonbek Abdukayumovich</i>	

MUNDARIJA	СОДЕРЖАНИЕ	CONTENTS
		Boshlang'ich sinf o'quvchilarini texnologiya darslarida turli materialdan amaliy ishlarni tashkil qilish metodikasi 195 <i>Sanakulov Xamrakul Rizakulovich, O'roqova Nigina Botirjon qizi, Xoliqulova Ozoda Shuxratovna</i>
		Modern Teaching Methods in English Language Learning..... 199 <i>Sarvinoz Abdulhakimova</i>
		Erkin Vohidov ijodining o'rganilishi 202 <i>Shahnoza Muhammadiyeva</i>
		Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida nutqiy faoliyatni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari 205 <i>Shopulatova Nasiba Umirovna</i>
		Yuqori intensivlikdagi atsiklik yuklamalar ta'sirida futbolchilar organizmi funksional holatining yoshga oid xususiyatlari..... 208 <i>Shukurova Sayyora Sa'dullaevna, Kadirov Abdurashid</i>
		Talabalarda badiiy did va estetik tarbiyasini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida 211 <i>Temirov Murodjon Anvarovich</i>
		The Role of Authentic Materials in Teaching English for Specific Purposes: Implications for Tourism Students..... 215 <i>Toshmamatova Marjona Olimjon kizi</i>
		Neyrokognitiv rivojlanish va bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligi o'rtasidagi bog'liqlik 220 <i>Toshpo'latova Mahina Farxod qizi</i>
		Bo'lajak o'qituvchilarda terminologik tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari 224 <i>Umaraliyeva Shahlo Sayfullo qizi</i>
		Artistic Pedagogy as a Basis for Developing Spiritual-Communicative Culture in Student Youth: Pedagogical Foundations 228 <i>Umarova Malika Khisabidinovna, Orifjonova Kamolabonu Kozimbek qizi</i>
		Pragmatic Competence and Cultural Adaptation in EFL Contexts: Challenges and Pedagogical Implications..... 232 <i>Veronica Khatamova</i>
		Ta'lim tojik tilida olib boriladigan maktablarda morfologiya o'qitish muammosi 236 <i>Xojiyeva Iroda Zokirjon qizi</i>
		Innovatsion yondashuv asosida "Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish" modulini o'qitish metodikasi muammo sifatida 240 <i>Zaxro Yo'ldashovna Shanasirova</i>
		Interaktiv topshiriqlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining chet tiliga bo'lgan qiziqishlarini individuallashtirish 246 <i>Nishonova Gulchehra Ravshanjon qizi</i>
		The Role of Project-Based Learning and Artificial Intelligence Technologies in Enhancing Foreign Language Students' Academic Achievement and Motivation..... 250 <i>Olimov Sh. Sh., Zaripov K. Ya.</i>
		Mechanisms for Assessing Academic Achievements in the Finnish Education System and the Possibility of their Adaptation In Schools In Uzbekistan 254 <i>Saytbekova Svetlana Saylaubaevna</i>
		Maktabgacha ta'limda bolalar bilan innovatsion texnologiyalar yordamida ekologik omillarni singdirish 257 <i>Xoldorova Mashxura G'ulomovna</i>
		Finlyandiya ta'lim tizimida o'quvchilarning o'zlashtirishini baholash mexanizmlari va ularni O'zbekiston maktablarida qo'llash istiqbollari 260 <i>Xudaybergenova Zuxra Isakovna</i>
		Jadidchilik harakati va uning pedagogik-ijtimoiy mohiyati hamda tamoyillari 263 <i>Yusupov Ma'mur Ma'rufovich</i>
		Проблемы нравственного воспитания личности в произведениях В. Распутина..... 269 <i>Рахимова Шахзода Равшановна</i>
		Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik omillari 273 <i>Imamova Nasiba Xurramovna</i>

Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida tolerantlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari	276
Xidirov Faxriddin Fozilovich	
Транслингвальные практики русскоязычных мигрантов в условиях многоязычной среды	280
Рахмонова Нилуфар Уткир кизи	

JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING PEDAGOGIK- IJTIMOY MOHIYATI HAMDA TAMOYILLARI

Yusupov Ma'mur Ma'rufovich

A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
 1-bosqich tayanch doktranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Turkiston, xususan, Markaziy Osiyo hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakatining pedagogik va ijtimoiy mohiyati, shuningdek, uning asosiy tamoyillari ilmiy-tarixiy hamda qiyosiy-pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadid ma'rifatparvarlari - Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Is'hoqxon Ibrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy va boshqalarning ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotchilik faoliyati, yangi usul (usul-i jadid) maktablarining tashkil etilishi, "usuli savtiya" metodining joriy etilishi, milliy darsliklar va o'quv qo'llanmalarini yaratish tajribasi, jadid matbuoti va teatrlarning ma'rifiy roli muayyan faktik manbalar asosida ochib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidchilik merosi bugungi kunda umumta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish, milliy-pedagogik identitetni mustahkamlash hamda ta'lim mazmunini milliy qadriyatlar bilan boyitishning muhim ilmiy-metodologik asosi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: jadidchilik harakati, ma'rifatparvarlik, yangi usul (usul-i jadid) maktablari, usuli savtiya, milliy uyg'onish, pedagogik g'oya, ta'lim islohoti, milliy matbuot, ijtimoiy taraqqiyot, boshqaruv kompetensiyasi.

Abstract: This scientific article analyzes the pedagogical and social essence of the Jadid movement that emerged in Turkestan and throughout Central Asia in the late 19th and early 20th centuries, as well as its fundamental principles, based on historical-comparative and pedagogical approaches. The study examines the reformist activities of prominent Jadid enlighteners - Mahmudkhoja Behbudi, Munavvar Qori Abdurashidkhanov, Abdulla Avloni, Abdurauf Fitrat, Iskhakhan Ibrat, Hamza Hakimzade Niyazi, and others - in the field of education; the establishment of new-method (usul-i jadid) schools; the implementation of the phonetic method (usul-i savtiya); the experience of developing national textbooks; and the educational role of the Jadid press and theatre, all based on specific historical sources. The findings demonstrate that the Jadid heritage serves as an important scientific and methodological foundation for developing the managerial competence of general education school leaders, strengthening national-pedagogical identity, and enriching educational content with national values.

Key words: Jadid movement, enlightenment, new-method (usul-i jadid) schools, phonetic method (usul-i savtiya), national awakening, pedagogical thought, educational reform, national press, social development, managerial competence.

Аннотация: В настоящей научной статье анализируются педагогическая и социальная сущность джадидского движения, возникшего в Туркестане и в целом в Центральной Азии в конце XIX - начале XX века, а также его основные принципы на основе историко-сравнительного и педагогического подходов. В исследовании раскрыты реформаторская деятельность видных джадидов - Махмудходжи Бехбуди, Мунаввара Кори Абдурашидханова, Абдуллы Авлони, Абдурауфа Фитрата, Исхакхана Ибрата, Хамзы Хакимзаде Ниязи и других в сфере образования и воспитания, опыт создания новометодных (усули джадид) школ, внедрения звукового метода обучения (усули савтия), разработки национальных учебников, а также просветительская роль джадидской прессы и театра на основе конкретных исторических фактов. Результаты исследования показывают, что джадидское наследие служит важной научно-методологической основой для развития управленческой компетентности руководителей общеобразовательных учреждений, укрепления национально-педагогической идентичности и обогащения содержания образования национальными ценностями.

Ключевые слова: джадидское движение, просветительство, новометодные (усули джадид) школы, звуковой метод (усули савтия), национальное пробуждение, педагогическая мысль, реформа образования, национальная пресса, социальное развитие, управленческая компетентность.

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlari Markaziy Osiyo, xususan, Turkiston xalqlari hayotida tub ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy-ma'rifiy o'zgarishlar davri bo'ldi. Chor Rossiyasi mustamlakachilik siyosati sharoitida an'anaviy ta'lim tizimi (maktab va madrasa) zamonaviy talablarga javob bera olmay qolgan, savodsizlik darajasi keskin yuqori bo'lgan (manbalarga ko'ra, 1897-yilgi aholi ro'yxatida Turkiston aholisining o'rtacha savodxonlik darajasi 2-3 foizdan oshmagan), ilmiy-texnik bilimlar esa deyarli o'qitilmagan edi. Ayni shu davrda qrim-tatar ma'rifatparvari Ismoil Gaspirali (Gasprinskiy) tomonidan 1883-yilda Bog'chasaroyda chop etila boshlagan "Tarjimon" gazetasi va uning "Dilda, fikrda, ishda birlik" shiori, shuningdek, 1884-yilda Bog'chasaroy yaqinidagi "To'g' jom" mahallasida tashkil etilgan birinchi usul-i jadid maktabi Turkiston ma'rifatparvarlari uchun muhim ilhom manbai bo'ldi.

Jadidchilik harakati mohiyatan nafaqat pedagogik islohot, balki milliy uyg'onish, ijtimoiy modernizatsiya va madaniy taraqqiyot harakati sifatida shakllandi. Taniqli tarixchi Adib Xolid (Adeeb Khalid) o'zining "Musulmon madaniy islohoti siyosati: Markaziy Osiyoda jadidchilik" (1998) nomli fundamental tadqiqotida jadidchilikni "Islom madaniy merosini saqlagan holda zamonaviy jahon taraqqiyoti bilan muloqotga kirishishga qaratilgan intellektual-ijtimoiy harakat" sifatida ta'riflaydi. Akademik Begali Qosimovning "Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik" (Toshkent, 2002) monografiyasida ham jadidchilik "millat taqdiri bilan bog'liq uchinchi uyg'onish to'liqini" deb baholanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologik jihatdan tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy-taqqoslash va tizimli yondashuv usullariga asoslangan. Jadid ma'rifatparvarlarining maktab, muallim, darslik, matbuot, teatr, xayriya jamiyatlari, yoshlarni chet elga o'qishga yuborish kabi turli yo'nalishlardagi amaliy faoliyati o'sha davrda tizimli boshqaruv tafakkuriga asos solganini ko'rsatadi. Mazkur pedagogik-boshqaruv merosining ilmiy-nazariy jihatdan o'rganilishi, uning zamonaviy ta'lim menejmenti va umumta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishga tatbiq etilishi bugungi ta'lim islohotlari kontekstida dolzarb vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-yanvardagi PQ-4574-son va 2017-yil 24-maydagi PQ-3160-son qarorlarida milliy uyg'onish davri mutafakkirlari merosini keng ko'lamda ilmiy o'rganish hamda amaliyotga joriy etish vazifalari belgilangan. Shu nuqtai nazardan, jadidchilik harakatining pedagogik-ijtimoiy mohiyati va tamoyillarini ilmiy asosda yoritish hamda umumlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tadqiqot natijalari jadidlar merosida umumta'lim muassasalari rahbarlari uchun muhim bo'lgan qator boshqaruv kompetensiyalari mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, jadidlar maktab rahbarining strategik fikrlashi, tashkiliy qobiliyati va pedagogik jarayonni rejalashtira olish ko'nikmalarini alohida ta'kidlaganlar. Jadidchilik harakati bevosita Rossiya imperiyasi tarkibida yashayotgan musulmon xalqlarining ma'rifiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotidagi keskin qoloqlikni bartaraf etish zarurati bilan bog'liq holda yuzaga kelgan bo'lib, Ismoil Gaspirali 1881-yilda chop etgan "Rusiyada musulmonchilik" risolasida: "Musulmon ummatining taqdiri uning ilm va ma'rifatni zamon talablariga muvofiq qayta ko'rib chiqishiga bog'liqdir", – deb ta'kidlagan edi. Uning "Tarjimon" gazetasi (1883-1918) Qozon, Ufa, Boku, Toshkent, Samarqand va Qo'qon shaharlari ma'rifatparvarlariga yetib borib, umumturkiy ma'rifiy hamkorlikning mustahkam kommunikativ maydonini shakllantirdi.

Turkistonda jadidchilikning birinchi to'liqini XX asr boshlarida, ya'ni 1900-yillarda aniq shakllana boshladi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, 1901-yilda Munavvar qori Abdurashidxonov Toshkent shahrining Degrez mahallasida birinchi usul-i jadid maktabini ochdi; 1903-yilda Abdulqodir Shakuriy Samarqand yaqinidagi Rajabamin qishlog'ida yangi maktabni tashkil etdi; 1907-yilda (ayrim manbalarda 1885-yil deb ham ko'rsatiladi) To'raqo'rg'onda Is'hoqxon Ibrat tomonidan jadid maktabiga asos solindi. Adib Xolidning ko'rsatishicha, 1905-yilga qadar Turkistonda 20 ga yaqin, 1911-yilga kelib 60 dan ortiq, 1917-yilga borib esa 100 dan oshiq yangi usul maktablari faoliyat ko'rsatgan. Bular orasida Toshkentdagi "Namuna" (1910), Samarqanddagi "Behbudiya" (1908) va Qo'qondagi Hamza maktablari alohida ajralib turdi.

Ma'rifatparvar ijodkor Mahmudxo'ja Behbudi "Ehtiyoji millat" maqolasida ushbu masalani shunday izohlaydi: "Boshqa millatlarga qaralsa, ko'rulurki, muntazam maktablari bor va avval maktabda diniy ilm ustida dunyoviy ilm va fanlar ham o'qilur. Chunki dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo'lur" [1, 56-bet].

Jadidlarning Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotidagi faoliyat yo'nalishlari asosan quyidagilardan iborat bo'lgan:

- yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish va qobiliyatli yoshlarni chet elga (Istanbul, Qohira, Qozon, Ufa, Orenburg, Germaniya) o'qishga yuborish;

- ma'rifiy jamiyatlar ("Nashri maorif", "Turon", "Sho'roi Islom") va teatr truppalari tashkil etish;
- milliy matbuot hamda nashriyot ishlarini yo'lga qo'yish;
- xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish orqali milliy davlatchilik g'oyasini ilgari surish.

1917-yilda tuzilgan Turkiston Muxtoriyati (Qo'qon) va Buxoro Xalq Respublikasidagi maorif sohasidagi islohotlar bevosita jadid ziyolilari tomonidan amalga oshirilgan.

Jadid taraqqiyparvarlari tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablari eski ("usul-i qadim") maktablardan keskin farq qilar edi. Birinchidan, maktab binolari gigiyenik va pedagogik talablarga mos tarzda jihozlangan, darsxonalarda parta, stol, stul, doska, xarita va globuslar mavjud bo'lgan; ikkinchidan, o'qitish "usuli savtiya", ya'ni analitik-tovush metodi asosida tashkil etilgan, o'qish va yozish birgalikda o'rgatilgan; uchinchidan, o'quv dasturi arab yozuvi va xat-savod bilan bir qatorda arifmetika, tabiatshunoslik, geografiya, tarix, ona tili grammatikasi, she'riyat hamda axloq fanlarini qamrab olgan.

Jadid ma'rifatparvari Is'hoqxon Ibrat 1885-yilda o'z qishlog'i To'raqo'rg'onda ilk jadid maktablaridan biriga asos solgan. Uning maktabi hijo metodiga asoslangan "usuli qadim" maktablaridan tubdan farq qilar edi. U o'z xotiralarida shunday yozadi: "Mana, emdi banda o'zum usuli savtiyaning avlodi islomg'a yordamini ko'rub, o'z masjidimizda maktab ochdim. Bir sanada ko'b yoshlar, hattoki katta yoshga kirgan tujjorlardan o'qub, xat-savodini chiqorib, maishat va tijoratlarida osonliklar mushohada qildilar" [2, 15-bet].

Is'hoqxon Qo'qonda o'qib yurgan vaqtlaridayoq o'lkada rus va mahalliy millat bolalari uchun ochila boshlagan rus-tuzem maktablaridagi o'qitish usullarining mahalliy maktablarda hukm surayotgan hijo hamda quruq yodlash usulidan ancha ustun ekanligini kuzatgan edi. U o'z maktabiga nisbatan ilg'or bo'lgan, savodga o'rgatishda yengillik yaratadigan usuli savtiyani, hozirgi atama bilan aytganda, analitik-tovush metodini tatbiq qildi va uni "usuli qadim" tarafdorlari hamda mutaassib din peshvolari tanqidlaridan himoya qildi [3, 27-bet].

Pedagogik jihatdan usul-i savtiya metodining afzalliklari shundan iborat ediki, bola bir yil ichida mustaqil o'qish va yozish ko'nikmasini egallay olar, an'anaviy maktablarda esa 4-5 yil talab etiladigan savod chiqarish jarayoni keskin qisqartiriladi. Bu metod Ismoil Gasprali tomonidan 1884-yilda o'zining Bog'chasaroydagi maktabida sinovdan o'tkazilgan va "Xoja-i sibyon" darsligi (1884) orqali tizimlashtirilgan bo'lib, keyinchalik Turkiston, Qozon, Ufa, Boku va Orenburg shaharlariga ham joriy etilgan. Munavvar qorining "Adibi avval" (1907) va "Adibi soniy" (1907) darsliklari usul-i savtiya metodiga asoslangan ilk o'zbek darsliklari hisoblanadi. Jadidlarning asosiy maqsadi dunyoviy ilmlarni egallagan yoshlarni tarbiyalash, ularning ma'naviy ongini yuksaltirish hamda o'z vazifasini bajara olmay qolgan eskicha ta'lim tizimiga yangicha innovatsion g'oyalarni singdirish edi. Shu bilan birga, ular yangi maktablarga muallimlar tayyorlash masalasiga ham birinchi darajali vazifa sifatida qaraganlar. Qobiliyatli yoshlar Istanbul, Qohira, Qozon, Ufa, Orenburg, Berlin va Lozanna shaharlariga o'qishga yuborilgan. Masalan, 1909-1914-yillarda Istanbulga Abdurauf Fitrat boshchiligidagi "Buxoroyi sharif" maorif jamiyati orqali 40 dan ortiq talaba yuborilgan.

Taniqli jadid ma'rifatparvari Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919) Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog'ida Ajziy va Rajabaminlik Abdulqodir Shakuriy bilan hamkorlikda yangi usul maktabi ochgan. Behbudiy 1903-1904-yillarda Qozon va Ufaga borib, u yerdagi yangi usul maktablari faoliyati bilan tanishgan, tatar ziyolilari – Rizouddin ibn Faxruddin, Musa Jorulloh Bigiyev va Abdulla Bubi bilan aloqalarni yo'lga qo'ygan. Shundan so'ng yangi maktablar uchun darsliklar yaratishga kirishgan. Xususan, "Risolai asbobi savod" ("Savod chiqarish kitobi", 1904), "Risolai jug'rofiyai umroniy" ("Aholi geografiasiga kirish", 1905), "Muntahabi jug'rofiyai umumiy" ("Qisqacha umumiy geografiya", 1906), "Kitobat ul-atfol" ("Bolalar xati", 1908), "Amaliyoti islom" (1908), "Tarixi islom" (1909) kabi asarlarini nashr ettirgan. Keyinchalik, 1908-yilda Shakuriyning Rajabamindagi maktabini Samarqanddagi o'z hovlisiga ko'chirib keltirgan.

Laziz Aizzoda o'z xotiralarida Behbudiyning shaxsiga xos ibratli fazilatlarini shunday ta'rifiydi: "Behbudiy irodasining kuchliligi, muomalada favqulodda ustaligi, dialektikligi, nazariyotchiligi ila barobar amaliyotchiligi, har ishni hayotdan olishligi va iqtisodg'a ahamiyat berishi ila o'z zamondoshlaridan ayrilib, o'ziga maxsus muhim bir o'run oladi. Ul o'zi Turkistonning eski madrasasidan chiqqan bir kishi bo'lg'on holda arab dorilfununlarini bitirib kelgan kishilarning qilmag'on xizmatlarini ado qilib ketdi" [4, 2-bet].

Munavvar qori Abdurashidxonov (1878-1931) Toshkent jadidchilik harakatining asoschi yetakchilaridan biri hisoblanadi. U 1901-yilda Toshkentning Degrez mahallasida birinchi usul-i jadid maktabini ochgan, 1907-yilda "Taraqqiy" va "Xurshid" gazetalarining tashkilotchilaridan bo'lgan. Uning "Adibi avval" (1907), "Adibi soniy" (1907), "Hisob masalalari" (1910), "Tajvid" (1911) darsliklari Turkistondagi usul-i jadid maktablarida keng qo'llanilgan. 1914-yilda "Sho'roi Islom" jamiyatini tashkil etishda faol ishtirok etgan, 1917-yildagi Turkiston Muxtoriyati hukumatida maorif masalalariga mas'ul bo'lgan. Abdulla Avloniy (1878-1934) pedagogik merosining markazida 1913-yilda chop etilgan "Turkiy guliston yoxud axloq" asari turadi. Ushbu asar o'zbek tilidagi ilk mukammal pedagogik-axloqiy qo'llanmalardan biri hisoblanadi. Asarda muallif tarbiyani "hayoti millat uchun yo najot, yo halokat, yo saodat, yo musibat" deb ta'rifiydi hamda yigirmadan ortiq axloqiy fazilatlarini (adolat, sabr,

shukr, himmat, g'ayrat, vatan muhabbati va boshqalar) pedagogik jihatdan tahlil qiladi. Avloniyning "Birinchi muallim" (1909), "Ikkinchi muallim" (1912), "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" (1909-1915, 4 qism) darsliklari ham milliy pedagogikaning muhim manbalari hisoblanadi. U 1913-yilda "Turon" dramatik truppasini tashkil etgan, "Shuhrat" (1907) va "Sadoyi Turkiston" (1914-1915) gazetalari muharrirlik qilgan.

Abdurauf Fitrat (1886-1938) jadidchilikning falsafiy-ma'rifiy yo'nalishini nazariy jihatdan boyitgan mutafakkir hisoblanadi. U 1909-1913-yillarda Istanbulda tahsil olgan va shu yerda "Munozara" (1909) hamda "Bayonoti sayyohi hindi" (1912) asarlarini nashr ettirgan. Fitratning "Rahbari najot" (1915) va "Oila" (1914) asarlari oilaviy tarbiya hamda milliy maorif masalalariga bag'ishlangan. 1918-yilda Toshkentda "Chig'atoy gurungi" ilmiy-adabiy jamiyatiga asos solgan. Buxoro Xalq Respublikasida maorif noziri lavozimida faoliyat yuritgan. 1937-yilda qatag'on qililib, 1938-yil 4-oktabrda otib tashlangan. Is'hoqxon Ibrat (1862-1937) ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyati bilan bir qatorda, o'z qishlog'i To'raqo'rg'onda 1908-yilda "Matbaai Is'hoqiya" bosmaxonasini tashkil etgan va u yerda milliy darsliklar, lug'atlar hamda ilmiy-tarixiy asarlarni chop ettirgan. Uning "Lug'ati sittati al-sina", "Tarixi Farg'ona", "Tarixi madaniyat" asarlari milliy tarix va tilshunoslikning muhim yodgorliklari hisoblanadi. Ibrat Osiyo va Yevropa bo'ylab uzoq safarlar qilgan (Istanbul, Qohira, Bombay, Beyrut, Quddus) va olgan taassurotlari asosida maorifni isloh qilish g'oyalarini ishlab chiqqan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929) Qo'qonda yangi usul maktabini tashkil etgan, "Yengil adabiyot" (1914) kabi o'quv kitoblarini yaratgan hamda "Sadoyi Farg'ona" gazetasi tashkilotchilaridan bo'lgan. Uning pedagogik faoliyatidagi muhim jihatlardan biri o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish maqsadida she'riyat mashqlari, mushoiralar va badiiy o'qishlar an'analarini joriy etganligidir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jadid ma'rifatparvarlari yangi maktablar uchun milliy tilda darsliklar yaratish masalasini ustuvor vazifa sifatida qabul qilganlar. Mazkur darsliklar nafaqat til-savod o'rgatish, balki yosh avlodga milliy ong, axloqiy tarbiya, fan asoslari va dunyoviy bilimlarni shakllantirishni ham ko'zda tutgan. XX asr boshlaridagi Turkistonda chop etilgan eng mashhur jadid darsliklari quyidagilardan iborat: Ismoil Gaspralining "Xoja-i sibyon" (Bog'chasaroy, 1884), Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval" (1902), Ali Asqar Kalining "Muallimi avval" (1903), Mahmudxo'ja Behbudiyning "Risoi asbobi savod" (1904) va "Kitobat ul-atfol" (1908), Munavvar qorining "Adibi avval" va "Adibi soniy" (1907), "Hisob masalalari" (1910), Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim" (1909), "Ikkinchi muallim" (1912), "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913), Abdurauf Fitratning "Rahbari najot" (1915), Saidrizo Alizodaning "Maktab gulzori" (1911) hamda Hamza Hakimzodaning "Yengil adabiyot" (1914) asarlaridir.

Ammo bu davrda matbuotda yangi maktablar faoliyatidagi kamchiliklar haqida ham tanqidiy fikrlar bayon etilgan. 1909-yil 10-sentyabrda chop etilgan "Samarqanddan maktub" nomli maqolada muallif bir shahardagi uchta yangi maktabning barchasi alohida uslubda faoliyat yuritayotgani, ya'ni yagona dastur asosida ishlayotganini ta'kidlagan. U, agar Turkistondagi taxminan 50 ta yangi maktab turli dasturlar asosida ta'lim bersa, bu holat eski maktablarga nisbatan ham zararli bo'lishini qayd etgan. Behbudiy yangi usul maktablarining o'quv dasturi yetarli darajada rivojlanmaganidan jiddiy xavotirda bo'lgan. 1907-yilda Mahmudxo'ja Behbudiy Andijon, Marg'ilon, Qo'qon va Xo'janddagi usul-i jadid maktablarining ahvoli bilan tanishib, ularning o'quv dasturlarida geografiya va tarix fanlari mavjud emasligini afsus bilan qayd etgan. Shunga qaramay, Behbudiy jadid maktablari "ilmi diniy va olami zamoniy"ni birlashtirishga intilayotganini yozgan. 1913-yildan boshlab Farg'ona viloyatidagi yangi usul maktablari o'quv dasturlariga tabiatshunoslik va geografiya fanlari ham kiritilgan ^[5, 2-bet].

Bu ma'lumotlar jadid ma'rifatparvarlarining o'zlari ishlab chiqqan ta'lim tizimiga tanqidiy-refleksiv munosabatda bo'lganliklaridan dalolat beradi. Ular yangi maktablarni nafaqat kengaytirish, balki ularning pedagogik sifatini oshirish, o'quv dasturlari va darsliklarni standartlashtirishni ham muhim vazifa deb bilganlar. Bu jihat jadid pedagogik merosining menejment va pedagogik monitoring amaliyoti bilan bog'liqligini ko'rsatadi hamda zamonaviy maktab boshqaruvi uchun qimmatli tajriba sifatida baholanishi mumkin.

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik konsepsiyalarini tizimlashtirish asosida ularning quyidagi yetakchi tamoyillarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, ma'rifatparvarlik tamoyili – jamiyatni yangilashning birlamchi omili ilm-ma'rifat ekanligiga asoslangan yondashuvdir. Jadidlar ma'rifatni individual emas, balki millat va jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida talqin qilganlar.

Ikkinchidan, milliy uyg'onish tamoyili – ta'lim-tarbiyaning milliy o'zlikni tiklash, til, madaniyat va tarixiy merosni asrab-avaylash vazifasi bilan uzviy bog'liqligidir. Gaspralining "Tarjimon" gazetasida ilgari surilgan "Dilda, fikrda, ishda birlik" shiori ushbu tamoyilning yorqin ifodasidir.

Uchinchidan, zamonaviy ta'lim tamoyili – an'anaviy maktabdan farqli ravishda ilmiy-texnik bilimlar, tabiiy fanlar, geografiya, tarix, matematika va chet tillarini o'qitishga asoslangan yondashuvdir. Bu tamoyil Behbudiyning "ilmi diniy va olami zamoniy"ni uyg'unlashtirish g'oyasida o'z aksini topgan.

To'rtinchidan, ijtimoiy faollik tamoyili – maktab va muallimning faqat o'quvchilar bilan emas, balki ota-onalar, mahalla va jamoatchilik bilan ham faol hamkorlikda ishlash zaruratini anglatadi. Jadidlar xayriya jamiyatlari, maorif fondlari hamda o'quv-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish orqali bu tamoyilni amaliyotga joriy qilganlar.

Beshinchidan, madaniy taraqqiyot tamoyili – matbuot, teatr, kutubxona, bosmaxona va jamoat kutubxonalarini orqali xalqning estetik-madaniy ongini yuksaltirishga qaratilgan. Ushbu tamoyil milliy madaniyatni zamonaviy shakllar bilan boyitishni nazarda tutadi.

Oltinchidan, axloqiy-tarbiyaviy tamoyil – Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tizimli ravishda bayon etilgan bo'lib, ta'limni faqat bilim berish emas, balki insonning komil shaxs sifatida shakllanish jarayoni deb talqin qiladi. Bunda Vatanga muhabbat, halollik, mehnatsevarlik va adolat kabi fazilatlar markaziy o'rin egallaydi.

Yettinchidan, ayollar savodxonligini ta'minlash tamoyili – jadidlar qizlarning maktabga qatnashishi va ayollar uchun o'quv muassasalarining tashkil etilishini ustuvor vazifa deb bilganliklarida namoyon bo'ladi. Masalan, 1906-yilda Toshkentda Munavvar qori rafiqasi Hosiyat oyim Halilova tashabbusi bilan qizlar uchun alohida jadid maktabi ochildi.

Jadidchilik harakati nafaqat pedagogik yangiliklarni hayotga tatbiq etish, balki ijtimoiy jihatdan milliy uyg'unlashni qo'llab-quvvatlashda ham muhim rol o'ynadi. Uning asosiy tamoyillari zamonaviy ta'lim, ona tiliga sadoqat, axloqiy tarbiya va ayollar savodxonligini oshirishga qaratilgan edi. Bu harakat Markaziy Osiyo jamiyatining zamonaviylashuvi va milliy o'zligini tiklash yo'lidagi betakror tarixiy bosqich bo'lib qoldi.

1917-yilgi Fevral inqilobidan so'ng jadidlar Turkiston Muxtoriyatining barpo etilishida (1917-yil 27-noyabr, Qo'qon) faol ishtirok etdilar. Muxtoriyat hukumatida Mustafo Cho'qay, Mahmudxo'ja Behbudiy, Ubaydulla Xo'jayev va Munavvar qori kabi jadid arboblari turli lavozimlarda faoliyat yuritdilar. Biroq mazkur davlat tuzilmasi 1918-yil fevral oyida Qizil Armiya tomonidan tugatilgach, jadidlarga qarshi keng ko'lamli qatag'on boshlandi. Behbudiy 1919-yil mart oyida Qarshi shahrida sirlil ravishda qatl etildi. Munavvar qori 1929-yilda hibsga olinib, 1931-yilda otib tashlandi. Fitrat, Qodiriy, Cho'lpon, Hamza va boshqa ko'plab jadid adiblari 1937-1938-yillardagi qatag'onlar qurboniga aylandilar.

Shunga qaramay, jadidlarning pedagogik-ma'rifiy merosining muayyan qismi Sovet davrida ham saqlanib qoldi. Jumladan, o'zbek tilida darsliklar yaratish an'anasi, usul-i savtiya metodi va maktab-oila hamkorligi amaliyoti keyingi davr pedagogikasiga integratsiyalashdi. Mustaqillik yillarida esa jadid merosini ilmiy o'rganishga alohida e'tibor qaratildi. Begali Qosimov, Sherali Turdiyev, Naim Karimov, Hamidulla Boltaboyev, Dilorom Alimova, Sirojiddin Ahmad, Ulug'bek Dolimov va Nabijon Boqiy kabi tadqiqotchilarning asarlari nashr etildi.

Jadidchilik harakatining pedagogik-boshqaruv tajribasi bugungi umumta'lim muassasalari rahbarlari faoliyati uchun bir qator dolzarb saboqlarni taqdim etadi.

Birinchidan, jadid ma'rifatparvarlari maktab faoliyatini tizimli rejalashtirish, o'quv dasturlari va darsliklarni standartlashtirish, pedagogik kadrlarni ixtisoslashtirilgan tarzda tayyorlash asosida tashkil etganlar. Bu esa zamonaviy menejment tilida strategik boshqaruv, sifat menejmenti va kadrlarni rivojlantirish tizimlari elementlari sifatida talqin etiladi.

Ikkinchidan, jadid maktablari mahalla, ota-onalar va xayriyaparvarlar bilan chuqur hamkorlikda faoliyat yuritgan. Masalan, Samarqanddagi “Behbudiya” maktabining moliyaviy ta'minoti Mirza Abdulvohid Munzim, Ajziy va Behbudiy kabi ziyolilar bilan bir qatorda shahar savdogarlari hamda hunarmandlari tomonidan ham qo'llab-quvvatlangan. Bu tajriba zamonaviy maktab boshqaruvidagi “jamoatchilik boshqaruvi” (community governance), maktab-oila-mahalla hamkorligi modelining tarixiy ildizlarini ko'rsatadi.

Uchinchidan, jadidlarning matbuot va teatr orqali maorif g'oyalarini targ'ib etishi zamonaviy ta'lim kommunikatsiyasi hamda brendingi tamoyillariga hamohangdir. Bugungi kunda maktab direktori o'z muassasasi faoliyatini jamoatchilikka tanitish, ta'lim sifati masalalarini ommaviy muhokama maydoniga olib chiqish, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali ma'rifiy kontent tarqatish kabi vazifalarni bajaradi. Bu jihatlar jadidlar tajribasi bilan mazmunan uyg'unlashadi.

To'rtinchidan, jadid ma'rifatparvarlarining ayollar savodxonligi, inklyuziv ta'lim, axloqiy tarbiya va yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishga oid qarashlari UNESCOning 2030-yilgacha mo'ljallangan “Ta'lim-4” ustuvor yo'nalishlari (inklyuziya, sifat va teng imkoniyatlar) bilan hamohangdir. Mazkur yondashuv zamonaviy maktab rahbari kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lgan milliy-ma'naviy liderlikning shakllanishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati Markaziy Osiyo, xususan, Turkiston jamiyatining ma'rifiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotida muhim o'rin tutgan tarixiy hodisa hisoblanadi. Jadidlar jamiyatni yangilashning eng muhim omili sifatida ilm-fan, zamonaviy ta'lim va ma'rifatni rivojlantirishni ko'rdilar hamda shu maqsadda yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish, gazeta va jurnallar nashr etish, teatr truppalari va xayriya jamiyatlarini tuzish orqali xalqning savodxonligi hamda milliy ongini oshirishga xizmat qildilar.

Tadqiqotda quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

- 1) jadidchilik harakati tarkibiy jihatdan uch asosiy yo'nalishda - pedagogik (yangi maktab, usul-i savtiya, darslik), ma'rifiy-madaniy (matbuot, teatr, kutubxona) va ijtimoiy-siyosiy (milliy o'zlikni tiklash, davlatchilik g'oyasi) yo'nalishlarida rivojlangan;
- 2) jadid pedagogikasining asosi yetti asosiy tamoyil - ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, zamonaviy ta'lim, ijtimoiy faollik, madaniy taraqqiyot, axloqiy-tarbiyaviy yondashuv va ayollar ma'rifatini ta'minlashdan iborat;
- 3) jadid ma'rifatparvarlari (Behbudiy, Munavvar qori, Avloniy, Fitrat, Ibrat, Hamza va boshqalar) faoliyatida zamonaviy ta'lim menejmentining ko'plab elementlari - strategik rejalashtirish, kadrlar tayyorlash, sifat monitoringi, jamoatchilik bilan hamkorlik, kommunikativ faollik, moliyaviy manbalarni jalb qilish tarixiy shaklda mavjud edi.

Jadidchilik harakati ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, milliy uyg'onish g'oyalarini shakllantirish va jamiyatning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotini ta'minlashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Jadid ma'rifatparvarlari tomonidan ilgari surilgan pedagogik g'oyalar - ta'limning dunyoviyligi, innovatsion o'qitish usullarini qo'llash, yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, milliy madaniyat va qadriyatlarni asrab-avaylash kabi tamoyillar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shuningdek, jadidlar faoliyati orqali ta'lim tizimida yangi pedagogik yondashuvlar, xususan, "usuli savtiya" asosida savod o'rgatish, fanlararo bilimlarni joriy etish hamda ta'lim jarayonini tizimli tashkil etish kabi yangiliklar yuzaga kelgan. Bu jarayonlar nafaqat ta'lim sohasining rivojlanishiga, balki jamiyatning ijtimoiy ongini yuksaltirishga ham katta ta'sir ko'rsatdi.

Shu sababli jadidchilik harakati va uning pedagogik-ijtimoiy mohiyatini o'rganish bugungi ta'lim tizimini takomillashtirish, milliy pedagogik merosdan samarali foydalanish, umumta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini milliy pedagogik meros asosida rivojlantirish hamda zamonaviy ta'lim modelini takomillashtirishda muhim ilmiy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Jadid pedagogik merosini zamonaviy ta'lim menejmenti bilan integratsiyalash keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish sifatida belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 3-nashr. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2006. - 344 b.
2. Dolimov U. Jadidlar. Is'hoqxon to'ra Ibrat: risola. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. - 208 b.
3. Ibrat Is'hoqxon. Tarixi Farg'ona. - Toshkent: Fan, 1991. - 136 b.
4. Azizzoda L. Behbudiy haqida xotira // "Ma'rifat" gazetasi. 1926-yil, 15-aprel. - 2-bet.
5. Turkistonda usul-i jadid maktablarini tashkil etish masalalari. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turkistonda-usuli-jadid-maktablarini-tashkil-etish-masalalari> (murojaat sanasi: 2026-yil 20-aprel).
6. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. - Toshkent: Ma'naviyat, 2002. - 400 b.
7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O'qituvchi, 1992. - 160 b.
8. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 5 jildli. - Toshkent: Ma'naviyat, 2000-2010.
9. Munavvar qori Abdurashidxonov. Xotiralar. To'plam. - Toshkent: Sharq, 2003. - 176 b.
10. Alimova D. Jadidchilik: yangilanish va taraqqiyot harakati. - Toshkent: O'zbekiston, 2000. - 128 b.
11. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: Musiqqa, 2008. - 512 b.
12. Boltaboyev H. Mumtoz so'z qadri. - Toshkent: Adolat, 2004. - 240 b.
13. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. - Toshkent: Universitet, 2006. - 112 b.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi PQ-6000-son qarori "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida". <https://lex.uz/docs/-4829149>
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi PQ-3160-son qarori "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida". <https://lex.uz/docs/-4071203>
16. Ahmad S. Jadidlar faoliyati tarixidan. - Toshkent: Sharq, 2010. - 256 b.
17. Rajabova M. Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari: tarixiy-pedagogik tahlil. Ped. fan. nomz. diss. avtoref. - Toshkent.

-
- 13.00.00 Pedagogika fanlari
 - 13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
 - 13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha)
 - 13.00.03 Maxsus pedagogika
 - 13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohaları va bosqichlari bo'yicha)
 - 13.00.07 Ta'limda menejment
 - 13.00.08 Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
 - 13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
 - 07.00.00 Tarix fanlari
 - 19.00.00 Psixologiya fanlari
 - 01.00.00 Fizika-matematika fanlari
 - 02.00.00 Kimyo fanlari
 - 03.00.00 Biologiya fanlari
 - 09.00.00 Falsafa fanlari
 - 10.00.00 Filologiya fanlari
 - 11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Ashurov

Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov

Musahhih: Alibek Zokirov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №6(1)

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C-5669363 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzirimiz: Toshkent shahar, Yunusobod tumani
19-mavze, 17-uy.